

FROM SEDUCTION TO RIDICULOUS – ON PROTOCRONISM

Nicoleta Sălcudeanu

PhD, Researcher, "Gh. Șincai" Institute of the Romanian Academy, Tîrgu Mureș

Abstract: A concept launched by the literary historian Edgar Papu, being part of the autochthonous, Protochronism represents a set of indigenist aesthetic ideas and ideologies, focusing on cultural forerunning events. The protochronist idea is launched by Edgar Papu, in 1974, in the „Secolul XX” magazine, through an article entitled Protocronismul românesc, and then it is augmented and nuanced in his book, Din clasicii noștri. Contribuții la ideea unui protocronism românesc (1977). The concept in otherwise brilliantly demonstrated by Edgar Papu, claiming that protochronism takes its substance from the tension between "creative forces" as "vectors of expectations" and "receivers forces" as vectors of "synchronization through imitation." If at first the idea is supported by genuine intellectuals, unfortunately later it is confiscated by propagandists of the Communist regime that in its last stance was of a nationalist coloration. So protochronism will expand its initial purposes falling into ridicule, turning from a cultural construct into an ideological caricature, used for propaganda reasons by the Ceausescu regime, which was in continuous search for national legitimacy.

Key words: Protochronism, Ceausescu, Communism, propaganda

Protocronismul reprezintă un concept lansat de comparatistul și istoricul literar Edgar Papu, ce se înscrie în zona de idei și ideologii estetice autohtoniste, indigeniste, cu accent pe precursoratul cultural. Pe linie istorică, se trage din ideea specificului național promovată încă din epoca pașoptistă și se înrudește cu întreaga constelație tradiționalistă interbelică ce cuprinde poporanismul, sămănătorismul, gândirismul sau extrema dreaptă culturală interbelică. Instaurarea regimului comunist de tip sovietic va zădărnici, timp de mulți ani, orice referire la

ideea națională, lucru ce va deveni posibil doar în urma dezghețului ideologic, după cum remarcă Mircea Martin în substanțialul său studiu, *Cultura română între comunism și naționalism*. Acesta indică reluarea, din partea autorităților, a discursului de tip național, o dată cu emanciparea statului român de sub tutela sovietică directă. Revenirea discursului național în intervalul aprilie 1964 – iulie 1971 e înregistrat de critic ca „o detensionare, ca o slăbire a teribilei «vigilențe» revoluționare, ca o liberalizare și chiar ca un început de eliberare”, iar revenirea ideii naționale „a reprezentat o deschidere nesperată (...) a orizontului intelectual, cultural, social”. Un prim semnal pe linie protocronistă – după cum și-l arogă autorul său, consemnat ca atare în substanțialul său „dosar” dedicat fenomenului de către Alexandra Tomiță – îl reprezintă articolul lui Dan Zamfirescu, *Tradiția ca «durată» a istoriei și culturii naționale*, apărut, în noiembrie 1967, în „Contemporanul”. La reeditarea articolului, din 2003, autorul său pretinde că „a dat semnalul reintroducerii noțiunii și ideii de «tradiție», tratate cu adversitate implacabilă dub dictatura «realismului socialist»”. Un alt semnal identificat de Alexandra Tomiță ca „foarte aproape, cronologic, de anul de naștere al protocronismului”, a fost articolul din „România literară” (1973), *Pe când ora literaturii române?*, publicat de Paul Anghel, în care se „prefigurează câteva accente pe care le vom regăsi în retorica protocronistă”. Ideea protocronistă în sine este lansată de Edgar Papu prin articolul *Protocronismul românesc* din revista „Secolul XX” (1974), reluat și nuanțat prin studii de caz nu întotdeauna convingătoare, în volumul *Din clasicii noștri. Contribuții la ideea unui protocronism românesc* (1977). Conceptul, în demonstrația altfel strălucită a lui Edgar Papu, își edifică substanța pe tensiunea dintre „forțele creatoare” ca „vectori ai anticipărilor” și „forțele receptoare” ca vectori ai „sincronizării prin imitație”. Fără să se opună până la urmă sincronismului așa cum a fost postulat de E. Lovinescu, considerat în final ca fiind chiar în complementaritate cu acesta, protocronismul ca precursorat cultural ar reprezenta o mai justă raportare a culturii române față de culturile mari ale lumii. Resimțind sincronia ca vector insuficient pentru propulsia culturii române către cea universală, vorbind despre „blestematul complex de inferioritate”, Papu se referă la „conștiința retardată” ce ar plasa cultura română într-un raport ancilar cu celelalte culturi. Demonstrația sa este una seducătoare, Edgar Papu – discipol al lui Tudor Vianu – fiind unanim recunoscut pentru înalta sa erudiție și finețe intelectuală. Un foarte nuanțat și subtil portret îi face fiul maestrului său, Ion Vianu, în volumul memorialistic *Amor intellectualis*. Ideea anticipației și precursoratului în cultura română, înainte de a căpăta proporțiile grotești, caricaturale din faza lui ultimă, nu este

însă exclusiv monopolul protocroniştilor. Se ştie că critici din tabăra antiprotocronistă au practicat asemenea racursiuri. Pe lângă moda structuralismelor şi altor „isme”, exista în istoria literară şi o tendinţă speculativă, un joc intelectual eseistic estetizant, în care libertatea interpretării putea duce la lecturi retroactive care aşezau operele mai vechi într-o aură specială, nouă, din perspectiva timpului prezent. Din tabăra adversă, lecturi de asemenea speţă au practicat nu doar Eugen Negrici, postulând „expresivitatea involuntară” sau Nicolae Manolescu, prin metoda sa de lectură din *Istoria critică*.... În prima sa etapă, girat de anvergura intelectuală a părintelui său, ideea protocronistă va atrage de partea sa un număr semnificativ de intelectuali „interesaţi – după cum remarcă Alexandra Tomiţă – de noua perspectivă”, printre care Al. Duţu, Mihai Drăgan, I. Constantinescu, Adrian Marino, Nicolae Balotă, M. Ungheanu, Marin Mincu, Dan Zamfirescu, Ovid. S. Crohmălniceanu, care vor comenta sau chiar îmbrăţişa această viziune. Trebuie remarcat că toţi aceştia sunt oameni ai scrisului sau/şi universitari. De altfel, în paralel şi deloc în ostilitate cu teoria protocronistă, Constantin Noica se lansează în recuperarea superiorităţii autohtone faţă cu valorile occidentale, dezvoltând o retorică înrudită ideii protocrone promovată de Papu. Cei doi erudiţi împărtăşesc idei apropiate, o amiciţie împărtăşită şi un destin comun, ambii fiind victime ale puşcăriei comuniste. Aşa cum remarcă Alexandra Tomiţă, în etapa inaugurală, protocronismul manifestă „tendinţa de rafinare a discursului” prin speculaţii lingvistice şi metaforice, „prin «captarea» şi prelucrarea unor elemente de filosofia limbajului (posibil sub influenţă noiciană, model apropiat şi revendicat intens de autohtonişti”. Cercetătoarea remarcă anumite puncte de apropiere şi cu Mircea Eliade, fiindcă nici Papu, nici Noica, nici Eliade nu sunt insensibili la cântecul de sirenă naţionalist, subiectul prezentând „încă numeroase puncte de tensiune”, făcând parte din tabu-urile ce ţin de „rubrica «subiecte delicate»”, din cauză că „pentru marea majoritate a publicului mediu cultivat din România, cele două figuri emană consistenţa şi aerul de intangibilitate ale unor *brand-uri* culturale”. Ideea de exemplaritate a savantului Eliade este atent întreţinută, iar „Noica, deşi mai puţin cunoscut în exterior, se bucură la noi de o senină postumitate, graţie curentului de opinie creat şi menţinut mai ales de unii dintre foştii săi discipoli”. În privinţa acestora, A. Tomiţă subliniază faptul că „Deşi oponenţi ai naţionalismului şi autarhizării culturale a ţării, noicienii nu au fost totuşi antiprotocronişti propriu-zişi; disputa dintre ei şi partizanii autohtonismului viza mai ales pretenţiile acestora de a şi-l anexa pe Constantin Noica”. Fără să-şi propună să tranşeze „chestiunea anexării sau adeziunii lui Eliade şi a lui Noica la teza indigenistă”, Tomiţă nu poate

nega că „protocronismul avea și mari prieteni – iar nume precum Noica și Eliade, încă de pe atunci cristalizându-se în mituri culturale identitare, nu puteau să lipsească de pe lista amicităților onorante, invocate cu stăruință”. Apoi, „Din partea amândurora au existat (cel puțin) ambiguități de angajament și raportare la regimul comunist din România, care lasă încă destul spațiu pentru interpretări contradictorii”. Ilustrativ în acest sens, prin amplasarea pe care au căpătat-o ecourile lui, este serialul *Cultura română între comunism și naționalism*, publicat în revista „22” de Mircea Martin (2002-2003), care a stârnit o dezbatere aprinsă inițiată de discipolii noicieni, dar și punctele de vedere exprimate de Adrian Marino, într-un eseu din 1992, sau de Gheorghe Grigurcu în eseu publicat în „Convorbiri literare” și preluat în revista „22”, în 2003. În aceeași ordine de idei, interesantă este și demonstrația lui Gabriel Andreescu din cartea sa *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea arhivei securității*. Cert este că protocronismul a stârnit nu doar în epocă, dar și după căderea comunismului, controverse aprinse privind aria sa de influență și capilaritatea sa. În orice caz, din momentul în care se îndepărtează tot mai mult de speculația filosofică și își părăsește aparența și substanța culturală, în „etapa matură” sau „faza doctrinară”, cum o denumesc Alexandra Tomiță, ideea protocronistă își va lărgi nepermis aria de aplicabilitate, căzând în ridicol, devenind, dintr-un construct cultural, un instrument ideologic caricatural, confiscat și folosit din rațiuni de propagandă de către regimul ceaușist, aflat în continuă căutare de legitimitate națională. Grupului inițial sau, mai degrabă, la ceea ce mai rămâne din el, se vor alătura o serie de indivizi din presa aservită regimului care vor trivializa și vor compromite orice valență culturală a ideii de protocronism. Nu se știe dacă sau în ce măsură Edgar Papu a fost conștient de deturnarea acestui demers cultural, legitim ca oricare altul, către unul propagandistic. Un eventual răspuns l-ar putea da portretul realizat de Ion Vianu, cel care extrage imaginea comparatistului din negura unor descifrări improvizate, nedocumentate, schematice sau pur și simplu răuvoitoare. În această „fază doctrinară”, ideologii fervenți și uneori furioși ai protocronismului vor fi Dan Zamfirescu, Artur Silvestri, Corneliu Vadim Tudor, Eugen Barbu, Dan Ciachir, Constantin Sorescu, Ilie Bădescu, Paul Anghel, Dumitru Bălăeț, Ion Coja, Mariana Brăescu, Fănuș Băileșteanu, Ioan Alexandru, Eugen Florescu, Ion Lăncrănjan, Ion Gheorghe, Nicolae Dragoș, Ilie Purcaru, Vasile Vetișanu, Pompiliu Marcea ș. a. Principalele publicații unde aceștia își exprimau opiniile și doctrina erau „Luceafărul”, „Săptămâna”, „Scânteia tineretului” și „Suplimentul literar și artistic al Scânteii tineretului”. De la aceste tribune vor lansa atacuri la adresa scriitorilor, oamenilor de cultură „europeniști”, afiliați

celorlalte reviste de cultură, în special arondați revistei „România literară” și sprijiniți, în bună parte de Gheorghe (Gogu) Rădulescu. Cele două tabere se vor așeza în poziție de beligeranță, iar ca „mediator” este chemat, în câteva rânduri, însuși șeful statului, Nicolae Ceaușescu. Precum se vede, concurența nu se limitează la diferențe de ordin cultural, estetic, ci vizează mai ales pozițiile de putere din interiorul breslei scriitoricești, căutând să acapareze pârghiile instituționale. Protocroniștii vor ataca cu furie mai ales conducerea Uniunii Scriitorilor, unde nu reușiseră să accedă și care era reprezentată de aripa europenistă, sincronistă a lumii literare. Aceasta era socotită, în tabăra protocronă, încarnarea cea mai evidentă a conștiinței retardată, animată de un păgubos reflex mimetic, fanariot și de oportunism cosmopolit. E de observat aici că ambele tabere se bucurau de sprijin din partea autorităților comuniste. Dacă despre tabăra protocronistă se presupunea că este protejată de cabinetul Elenei Ceaușescu, celebrul „cabinet 2”, tabăra antineaoșistă e patronată de figura importantă, prin funcțiile deținute (vicepreședinte al Consiliului de Stat și membru al Comitetului Executiv al Comitetului Central al P. C. R.), a lui Gogu Rădulescu. Scriitorii par a fi fost folosiți ca instrumente ale reglărilor de conturi din interiorul Partidului Comunist. De altfel, Rădulescu se va implica direct în acest război, prin publicarea unui articol incendiar, în „România literară”, nr. 42 din 16 octombrie 1986, intitulat *Profesorii mei de limba și literatura română*, în care, evitând cu diplomatie punerea în discuție a naționalismului promovat de către regimul ceaușist, critică virulent pozițiile indigeniste, vizând, pe de o parte aripa protocronistă externă, reprezentată de grupul de la Roma al lui Iosif Constantin Drăgan, coagulat în jurul publicației „Noi, tracii”, iar, pe de altă parte, pe neaoșistii de la „Luceafărul” și „Săptămâna. El opune imaginea luminoasă a iluștrilor săi profesori din liceu „năstrușnicilor teorii ale diletanților”, acuzând provincializarea culturii române prin constructul ridicol al protocroniștilor, nu altceva decât rod al „imaginației nesăbuite a unor ipoteze niciodată verificabile științifice”. G. R. consideră că „Această anexare precursoră” apare ca „scandalos frauduloasă, constituind o tratare în diviziune a unor mari personalități tutelare”. La rândul său, Edgar Papu va răspunde atacului din „România literară”, dar i se refuză tipărirea acestui răspuns, cum reiese dintr-o scrisoare a sa, din decembrie 1986, adresată Suzanei Gâdea, ministru al Culturii pe vremea aceea, scrisoare ce va fi făcută publică abia după 1989, în „Noua Revistă Română”, serie nouă, nr. 5 din august 1996. Papu acuză caracterul „fantezist” și „arbitrar” al criticilor aduse de Rădulescu și reclamă refuzul publicării dreptului său la replică. Acesta va apărea totuși, dar nu în țară, ci la editura Nagard, a lui Iosif Constantin Drăgan, sub

forma unui grupaj de răspunsuri la atacurile antiprotocroniste, purtând un titlu lung și bombastic: *Originea limbii și a Neamului Românesc. Răspunsul generației tinere la recrudescența vechii gărzi dogmatice din țară. O undă de șoc produsă în cultura noastră la 2500 de ani de la prima atestare documentară a traco-geto-dacilor. Câteva articole și scrisori din portofoliul redacțiilor „Luceafărul”, „România literară”, „Convorbiri literare” și „Săptămâna”*. Opiniile lui G. Rădulescu sunt combătute de pe pozițiile tracomaniei, invocate fiind spiritele tutelare ale lui B. P. Hasdeu și Vasile Pârvan. Dacă teoria neoașistă beneficia de sprijin din afară, prin I. C. Drăgan, partida europenistă își găsea sprijin extern în vocile autorizate ale postului de radio Europa Liberă, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Există astfel o simetrie atât în ce privește sprijinul extern, cât și în privința unei anumite protecții din partea autorităților comuniste. Între Europa Liberă și revistele „Luceafărul” și „Săptămâna” au loc schimburi de replici extrem de dure, unele intervenții protocroniste depășind cu mult pragul trivialului. Aici trebuie menționat atacul lui Artur Silvestri, publicat în serial în „Luceafărul”, sub titlul *Pseudocultura pe unde scurte*, preț de 130 de numere, în intervalul decembrie 1982-noiembrie 1985, precum și campania din „Săptămâna”, din prima jumătate a anului 1982, folosindu-l ca pretext pe Ion Caraion. Ar mai fi de menționat abjectul atac din „Flacăra” al lui Ion Lăncrănjan, *Cățeaua*, îndreptat asupra Monicăi Lovinescu, dar și numeroase atacuri publicate de Eugen Barbu, C. V. Tudor, Ion Dodu Bălan, Dan Ciachir, Vasile Nicolescu, Dan Zamfirescu, Pompiliu Marcea ș. a. O particularitate demnă de semnalat, observată de Alexandra Tomiță, este aceea că atacurile protocroniștilor sunt împănate cu texte apărute în publicații din străinătate sau cu citate din emisiunile Europei Libere, fapt ce ridică o anumită suspiciune privind proveniența acestora din arhivele poliției secrete. Potrivit observațiilor Alexandrei Tomiță, preluând ipoteza lui Katherine Verdery, „Pe măsura adâncirii crizei economice, politice și sociale a României ceaușiste, în anii '80 sporește violența lingvistică din discursul autohtonist”, iar argumentele sale părăsesc definitiv terenul polemicii culturale, recurgând la „arme precum calomnia, culpa de natură politică, atacurile la persoană, răstălmăcirea unor afirmații ale adversarilor, acuzațiile de nepatriotism, de promovare a nonvalorii, de elitism, de diversionism, de întreținere a discordiei în lumea culturală, chiar de trădare și «terorism cultural»”. Dacă disputa tradiție – modern, în faza sa de degenerescență propagandistică, nu reprezintă altceva decât trivializarea oricărei forme de dialog cultural, nu este mai puțin adevărat că, în etapa sa de cristalizare teoretică, beneficia de o anume legitimitate culturală. Cert este că nu se poate trage o linie care să despartă negrul de alb. Protocronismul, dar

mai ales constructul cultural inițiat de Edgar Papu, trebuie judecate în toată complexitatea lor, iar în această ordine de idei observația lui Mircea Iorgulescu, din volumul *Critică și angajare*, privind o realitate generică, este de reținut: „«Tradiționaliștii» din cultura română – personalitățile, nu epigonii – sunt departe de a fi fost partizanii stagnării, ai încremenirii în forme de viață socială și spirituală dispărute ori pe cale de dispariție, după cum «modernizatorii» nu proclamă ruptura absolută cu ceea ce i-a precedat, în numele unui «nou» irealist, utopic, iluzoriu; deosebiriile țin mai mult de soluțiile preconizate, dar și acestea au un numitor comun în existența nemulțumirii față de starea prezentă și în raportarea la o realitate pe care și unii și alții o consideră aptă de transformări. Este vorba, și acum de personalitățile proeminente ale celor două tendințe, nu de spiritele diletante, de mărunții însoțitori frazeologici, bombastici și găunoși, de Miticii oricărei dispute culturale, gata oricând fie să excomunicе, fie să pactizeze”.

Bibliografie

1. Anghel, Paul *Pe când ora literaturii române?*, „România literară”, 6 septembrie 1973.
2. Anghel, Paul, *Nouă arhivă sentimentală*, București, 1975
3. Constantinescu, I., *Moștenirea modernilor. Eseuri de literatură comparată*, Iași, 1975.
4. Deletant, Denis, *România sub regimul comunist*, ediția a doua revăzută, București, 2006.
5. Marcea, Pompiliu, *Național și universal*, București, 1975.
6. Marino, Adrian, *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Iași, 1996.
7. Marino, Adrian, *Prezențe românești și realități europene. Jurnal intelectual*, ediția a doua, Iași, 2004.
8. Papu, Edgar, *Protocronism românesc*, „Secolul 20”, 5-6, 1974.
9. Papu, Edgar, *Din clasicii noștri. Contribuții la ideea unui protocronism românesc*, București, 1977.
10. Papu, Edgar, *Interviuri*, ediție îngrijită de Ilie Rad și Grațian Cormoș, Cluj-Napoca, 2005.
11. *Protocronism și sincronism*, masă rotundă, partea a doua, cu P. Anghel, Ov. S. Crohmălniceanu, Pompiliu Marcea, Edgar Papu. M. Ungheanu, „Luceafărul”, I și II, 8 și 15 octombrie 1977.

12. *Protocronism și sincronism*, masă rotundă, P. Anghel, Ov. S. Crohmălniceanu, Nicolae Dragoș, Pompiliu Marcea, Solomon Marcus, Edgar Papu, M. Ungheanu, "Luceafărul", I și II, 4 și 11 noiembrie 1978.
13. Purcaru, Ilie, *România – convergențe la universal*, București, 1975.
14. Tomiță, Alexandra, *O istorie „glorioasă”. Dosarul protocronismului românesc*, București, 2007.
15. Vianu, Ion, *Amor intellectualis. Romanul unei educații*, Iași-București, 2010.
16. Zamfirescu, Dan, *Istorie și cultură*, București, 1975.
17. Zamfirescu, Dan, *Via Magna*, București, 1979.